

**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Weryfikacja założeń badawczych

Author: Tomasz Kubin, Małgorzata Lorencka, Małgorzata Myśliwiec

Citation style: Kubin Tomasz, Lorencka Małgorzata, Myśliwiec Małgorzata. (2017). Weryfikacja założeń badawczych. W: T. Kubin, M. Lorencka, M. Myśliwiec, "Wpływ kryzysu gospodarczego na działanie systemu politycznego : analiza przypadku Grecji, Hiszpanii i Włoch" (S. 239-246). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Weryfikacja założeń badawczych

Tomasz Kubin, Małgorzata Lorencka, Małgorzata Myśliwiec

We wstępie do niniejszej publikacji zaznaczono, że wybór Grecji, Hiszpanii i Włoch jako przedmiotu szczegółowych prac badawczych zdecydowanie nie był przypadkowy. Przeprowadzona analiza pozwala na jednoznaczne stwierdzenie, że w zbadanych przypadkach skutki światowego kryzysu gospodarczego mają znaczący wpływ na działanie kluczowych elementów systemów politycznych poddanych analizie państw, w tym także na funkcjonowanie poszczególnych ich podsystemów.

Przeprowadzenie procesu badawczego umożliwia końcową weryfikację przyjętych hipotez szczegółowych oraz hipotezy głównej.

1. Pierwsza hipoteza szczegółowa zakładała, że działania ośrodków podejmujących decyzje polityczne w Grecji, Hiszpanii i we Włoszech w zakresie kwestii gospodarczych — zarówno na szczeblu centralnym, jak i na szczeblach regionalnych — doprowadziły do poważnych zakłóceń w zakresie funkcjonowania systemów politycznych. Przeprowadzona analiza pozwoliła na pozytywną weryfikację takiego założenia i wysunięcie kilku wniosków w tym względzie. Pierwszy z nich wiąże się z faktem, że we wszystkich badanych państwach poważnym problemem stała się korupcja. Zarówno w Grecji, Hiszpanii, jak i we Włoszech ujawnienie szeregu przestępstw tego rodzaju dotyczących nie tylko funkcjonowania podmiotów władzy w ośrodkach centralnych, ale także na szczeblu subpaństwowym, poważnie podważyło zaufanie obywateli do władzy publicznej. A w takiej sytuacji trudno było oczekiwać skutecznego rozwiązywania sytuacji kryzysowej. Po drugie, należy zauważyć, że szczególnie w przypadku rządów centralnych w badanych państwach bardzo poważnym problemem stała się konieczność podejmowania niepopularnych społecznie decyzji politycznych. Przeciwdziałanie skutkom kryzysu gospodarczego oraz wypełnienie warunków udzielenia pomocy zewnętrznej (widoczne w przy-

padku Hiszpanii, a jeszcze wyraźniej w odniesieniu do Grecji) doprowadziły do eskalacji społecznych napięć i „oburzenia” wielu grup obywateli. Rozdźwięk pomiędzy tym, co politycznie i ekonomicznie konieczne, a tym, co społecznie oczekiwane, doprowadził do zburzenia w miarę stabilnej do tej pory konstrukcji łączącej poszczególne grupy społeczne z ich polityczną reprezentacją. Jak pokazały przeprowadzone badania, konieczność szukania zewnętrznej pomocy finansowej przez elity działające na szczeblu centralnym w sytuacji głębokiego kryzysu gospodarczego poważnie zakłóciła funkcjonowanie całego systemu politycznego danego państwa, tworzy bowiem silną zależność pomiędzy podmiotami władzy zabiegającymi o taką pomoc i instytucją lub państwami pomocy udzielającymi. Zależność ta staje się istotniejsza niż relacje łączące elity rządzące z wyborcami, których interesy powinny reprezentować. Po trzecie w końcu, można zauważyć, że w warunkach kryzysu istotną rolę odegrały struktury polityczne działające na poziomie regionu, czyli znacznie bliżej obywateli niż rządy centralne. Dobrym przykładem jest przedstawiona w rozdziale trzecim kwestia poziomu bezrobocia w Hiszpanii i w Kraju Basków. Możliwości, jakie stwarzają przepisy prawa, pozwoliły rządowi tego regionu na prowadzenie skutecznej polityki zapobiegającej temu zjawisku. Dzięki kompetencjom w zakresie możliwości kształtowania elementów regionalnej polityki gospodarczej wyniki owej wspólnoty autonomicznej — przynajmniej pod względem wysokości stopy bezrobocia — nie były aż tak przytłaczające jak w skali całego państwa. Przeprowadzona analiza pozwala także na stwierdzenie, że zdecentralizowana forma państwa pozwala na łagodniejsze przejście przez sytuację kryzysową niż konieczność radzenia sobie z takimi zjawiskami przez kumulujące władzę polityczne centrum. Potwierdza to porównanie sytuacji gospodarczej Hiszpanii i Włoch z sytuacją Grecji. Choć należy pamiętać, że wymienione dwa państwa są znacznie zamożniejsze niż Grecja, nie można jednak pominąć faktu, że Hiszpania i Włochy są tzw. państwami regionalnymi¹, a Grecja jest państwem

¹ Szerzej na temat koncepcji państwa regionalnego zob. J. IWANEK: *Prawnokonstytucyjne położenie regionów autonomicznych w Hiszpanii*. W: *Oblicza decentralizmu*. Red. J. IWANEK. Katowice 1996, s. 27—41; J. IWANEK: *Wspólnota autonomiczna w ustroju polityczno-prawnym Hiszpanii*. W: *Państwo i prawo wobec współczesnych wyzwań. Współczesne ustroje państwowe i rozwój demokracji w Polsce*. Red. R.M. CZARNY, K. SPRYSZAK. Toruń 2012, s. 231—247; J. IWANEK: *Współczesne rozumienie autonomii terytorialnej*. W: *Spółczesność wobec problemów transformacji i integracji*. Red. J. LISZKA. Ustroń 2000, s. 171—178; M. LORENCKA: *Włoskie państwo regionalne*. „Przegląd Sejmowy”, nr 4/2005, s. 53—83; M. MYŚLIWIEC: *Zmierzch „państwa regionalnego” w Europie? Analiza przypadku Królestwa Hiszpanii*. W: *Państwo w procesach przemian. Teoria i praktyka*. Red. A. LISOWSKA, A.W. JABŁOŃSKI. Toruń 2009, s. 244—259; M. MYŚLIWIEC: *Hiszpańska autonomia w progu XXI wieku*. „Athenaeum. Polskie Studia Politolologiczne”, nr 32/2011, s. 28—46; T. SKRZYPCZAK: *Państwo regionalne — problemy autonomii terytorialnej we Włoszech i Hiszpanii*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 221/1984, s. 71—84; A. SROKA: *Hiszpańska droga do federalizmu*. Wrocław 2008.

- o dość silnie scentralizowanej strukturze. W realiach silnej centralizacji na polityczne centrum spada w całości obowiązek sprostania sytuacji kryzysowej i gdy jego podmioty nie są w stanie znaleźć skutecznego rozwiązania lub są zmuszone do podjęcia trudnych decyzji, niezgodnych ze społecznymi oczekiwaniami, relacje pomiędzy poszczególnymi grupami społecznymi i ich polityczną reprezentacją gwałtownie ulegają pogorszeniu lub całkowicie się rozpadają. Nieco inaczej sytuacja przedstawia się w państwach zdecentralizowanych. W przypadku państw regionalnych kształtowanie głównych założeń polityki gospodarczej państwa należy co prawda do ich politycznych centrów, lecz spora liczba kompetencji w zakresie rozwiązań szczegółowych należy do regionów. To z kolei oznacza, że w sytuacji kryzysu gospodarczego nie tylko elity politycznego centrum stają wobec konieczności jego przezwyciężenia, w takich państwach bowiem część odpowiedzialności przejmują na siebie rządy regionalne, co stwarza szansę na nieco łagodniejsze przejście przez ten okres. Więzy łączące wyborców z ich polityczną reprezentacją wyraźnie się wówczas osłabiają, lecz w realiach państwa zdecentralizowanego rozkładają się pomiędzy polityczne centrum i regiony. W praktyce oznacza to możliwość gradacji poziomu zaufania („bardziej ufam politycznemu centrum niż władzom regionalnym” lub na odwrót), co zapobiega pojawieniu się zjawiska całkowitego braku zaufania do organów władzy publicznej.
2. Druga hipoteza szczegółowa zakładała, że kryzys gospodarczy w Grecji, Hiszpanii i we Włoszech zakłócił w poważny sposób rytm cykli wyborczych. Przeprowadzona analiza pokazała, że typowy dla państw demokratycznych regularny cykl wyborczy został poważnie zakłócony w dwóch przypadkach: w Hiszpanii i w Grecji. W Hiszpanii przedterminowe wybory odbyły się już w 2011 roku. Trudna sytuacja gospodarcza państwa spowodowała, że ówczesny premier José Luis Rodríguez Zapatero zdecydował się na wnioskowanie do monarchy o zarządzenie wyborów na cztery miesiące przed terminem przewidzianym przez przepisy prawa. Jednak największe zmiany polityczne przyniosły wybory przeprowadzone 20 grudnia 2015 roku. W ich wyniku status partii parlamentarnych uzyskały dwa nowe podmioty: Podemos i Ciudadanos. Pojawienie się ich reprezentantów w ławach izby niższej Kortezów Generalnych uniemożliwiło (po raz pierwszy w historii Hiszpanii po 1975 roku) utworzenie centralnego rządu i zakończyło się koniecznością przeprowadzenia kolejnych przedterminowych wyborów 26 czerwca 2016 roku. Zdecydowanie bardziej skomplikowana sytuacja miała miejsce w Grecji. Pierwsze wybory po wybuchu kryzysu gospodarczego odbyły się w 2009 roku i były wyborami przedterminowymi. Kolejne elekcje również wiązały się z komplikacjami politycznymi wynikającymi ze złej sytuacji gospodarczej. W 2012 roku wybory parlamentarne w Grecji odbyły się aż dwukrotnie, podobnie jak w 2015 roku. Wydarzenia te weryfikują zatem pozytywnie nie tylko drugą hipotezę badawczą, ale i potwierdzają wnioski

płynące z weryfikacji pierwszej z nich. Przeprowadzona analiza pokazała, że z zewnętrznej pomocy finansowej w warunkach kryzysu gospodarczego Grecja musiała skorzystać w znacznie większym stopniu niż Hiszpania (choć oba państwa taką pomocą zostały objęte). Warunki jej udzielenia uzależniły elity centralne obu państw od podmiotów tej pomocy udzielających i zmusiły do podjęcia działań politycznych sprzecznych z oczekiwaniami licznych grup obywateli. Należy przy tym zauważyć, że działania te różniły się ze społecznymi oczekiwaniami w znacznie większym stopniu w Grecji niż w Hiszpanii. Dlatego można założyć, że pewnym odzwierciedleniem tego zjawiska jest stopień zakłócenia rytmu cykli wyborczych w obu państwach — w Grecji znacznie intensywniejszy niż w Hiszpanii.

3. Trzecia hipoteza szczegółowa zakładała, że kryzys gospodarczy w Grecji, Hiszpanii i we Włoszech wpłynął na funkcjonowanie systemów partyjnych owych państw. Przeprowadzona analiza pozytywnie weryfikuje jej założenia, ponieważ we wszystkich trzech badanych państwach po 2008 roku nastąpiły istotne zmiany w zakresie funkcjonowania systemów partyjnych. Były one związane z pojawieniem się zupełnie nowych aktorów gry politycznej, takich jak Syriza w Grecji, Podemos i Ciudadanos w Hiszpanii oraz Ruch Pięciu Gwiazd we Włoszech. Podmioty te zgromadziły spory kapitał polityczny na niezadowoleniu licznych grup społecznych wynikającym z uzależnienia dotychczasowych partii politycznych od podmiotów zewnętrznych udzielających pomocy finansowej w sytuacji kryzysu gospodarczego. Ich liderzy podjęli udaną próbę złożenia politycznej oferty powrotu do reprezentowania interesów poszczególnych grup (w szczególności tych, które najbardziej odczuły skutki kryzysu) i zyskali silną pozycję w systemach politycznych badanych państw. Rzeczywistość jednak szybko zweryfikowała nierealne obietnice składane w warunkach dla państwa nadzwyczajnych. Dobrym przykładem może tu być sytuacja Syrizeny w Grecji, której liderzy szybko przekonali się, że niemożliwe jest zupełne zlekceważenie warunków pomocy międzynarodowej i powrót do realizacji społecznych oczekiwań w sytuacji niemal faktycznego bankructwa państwa. Przeprowadzenie kontrowersyjnego referendum w 2015 roku okazało się jedynie manifestacją narodowej dumy Greków i symbolem woli odnowienia więzi pomiędzy obywatelami i reprezentującymi ich elitami politycznego centrum. Nie przyniosło to jednak realnego rozwiązania wewnętrznych problemów gospodarczych i nie umożliwiło zlekceważenia udzielających pomocy podmiotów zewnętrznych. O tym, że lekceważenie zobowiązań państwa względem zewnętrznych wierzycieli i unikanie podejmowania trudnych decyzji politycznych w sytuacji kryzysu gospodarczego jest niemożliwe, przekonali się także Hiszpanie. Po znaczącym sukcesie nowych partii politycznych (Podemos i Ciudadanos) w wyborach parlamentarnych przeprowadzonych 20 grudnia 2015 roku okazało się, że ich brak woli współpracy na rzecz powołania rządu centralnego,

który mógłby prowadzić politykę przeciwdziałania skutkom kryzysu, nie do końca odpowiada wszystkim wyborcom. Powtórzone w czerwcu 2016 roku wybory wzmocniły pozycję ugrupowania dotychczas Hiszpanią rządzącego, czyli Partii Ludowej. W momencie składania do druku niniejszego opracowania w państwie tym nadal nie powołano centralnego rządu i trudno dokonać oceny, w jakim kierunku pójdzie ów proces. Prawdopodobne wydaje się jednak założenie, że po pierwszym szoku wywołanym skutkami kryzysu gospodarczego i odwróceniu się wyborców od elit podejmujących trudne decyzje polityczne obywatele zrozumieją konieczność takich działań.

4. Przedstawiona powyżej koncepcja zakładająca rozłożenie zaufania obywateli państwa pomiędzy organy władzy działające w politycznym centrum i na poziomie regionu może być bardzo pomocna w zrozumieniu procesu nasilania się tendencji odśrodkowych w czasie kryzysu gospodarczego. Autorzy niniejszego opracowania jako czwartą hipotezę szczegółową przyjęli założenie, że kryzys gospodarczy w Hiszpanii i we Włoszech w znaczącym stopniu wpłynął na nasilenie się tendencji odśrodkowych. Przeprowadzona analiza pozwala na pozytywną jej weryfikację, prawdziwe okazuje się bowiem założenie, że daleko idąca decentralizacja państwa demokratycznego w warunkach niezakłóconego funkcjonowania systemu politycznego może być skutecznym narzędziem sprawnego zarządzania sprawami publicznymi. Nieco inaczej jednak przedstawia się sytuacja w realiach kryzysowych. Znaczne osłabienie pozycji politycznego centrum, z którym niewątpliwie mamy do czynienia w sytuacji zaistnienia poważnego w skutkach kryzysu gospodarczego, może przyczynić się do obdarzenia przez obywateli większym zaufaniem władz regionalnych. Jeżeli zjawisko to zostanie wykorzystane przez regionalne elity do pogłębienia rozłamu socjopolitycznego dzielącego polityczne centrum i peryferie, wówczas pojawiają się wyraźne tendencje odśrodkowe, z możliwością przybrania ich skrajnej formy, czyli separatyzmu. Należy także pamiętać, że zaplanowane badania prowadzone były na gruncie europejskim. Oznacza to, że w takim przypadku należało wziąć pod uwagę pozycję trzech poziomów decydowania politycznego: europejski, państwowy i regionalny, przypadki tendencji odśrodkowych nie są bowiem charakterystyczne jedynie dla państw Europy Południowej. Równie spektakularny przykład takiego zjawiska można obserwować np. w relacjach pomiędzy Londynem i Edynburgiem. Sytuacji budowania przed 2008 rokiem coraz silniejszej pozycji organów należących do europejskiego poziomu decydowania towarzyszył wzrost ambicji politycznych podmiotów sprawujących władzę na poziomie regionów. Należy przy tym zaznaczyć, że próba budowania przez takie podmioty własnej pozycji w oparciu o silnego partnera politycznego nie jest w Europie niczym nowym. W różnych okresach historii kontynentu były obserwowane tego typu zjawiska. U progu XXI wieku nasilenie takich prób widoczne jest bardzo wyraźnie po 2008

roku. W odniesieniu do badanych państw znaczne osłabienie politycznych centrów Hiszpanii i Włoch spowodowało nasilenie tendencji odśrodkowych w Katalonii i w regionie Veneto.

5. Piąta hipoteza szczegółowa zakładała, że kryzys gospodarczy w Grecji, Hiszpanii i we Włoszech wpłynął na nasilenie się procesu formułowania postulatów antysystemowych przez wybrane ugrupowania polityczne. Uzyskane rezultaty skłaniają do jej pozytywnej weryfikacji, w każdym z badanych państw pojawiły się bowiem postulaty dokonania zmian w przepisach obowiązujących konstytucji, a przez to także w sposobie działania poszczególnych systemów politycznych. Najbardziej zaawansowane w tej mierze były prace nad zmianami we włoskiej ustawie zasadniczej przyjęte przez parlament 12 kwietnia 2016 roku (nowelizacja konstytucji zmieniała 47 ze 139 artykułów), ale odrzucone w referendum konstytucyjnym z 4 grudnia 2016 roku. Potwierdziły się zatem opinie sceptycznych obserwatorów włoskiej sceny politycznej, którzy podkreślali, że propozycje zmian konstytucyjnych w tym państwie pojawiają się systematycznie od kilkudziesięciu lat, pozostając jednak w sferze projektów z powodu braku kompromisu politycznego. Uwadze badacza problemu nie może uciec jednak szczególna dynamika i intensywność działań politycznych podjętych w tym względzie po 2008 roku. Ta sama uwaga dotyczy dwóch pozostałych przypadków, czyli Hiszpanii i Grecji. W pierwszym z wymienionych państw problem konieczności dokonania zmian w konstytucji pojawiał się kilkakrotnie w ciągu ostatnich lat. Początkowo wiązał się głównie z dyskusją nad formą decentralizacji państwa, a po 2008 roku zaczął dotyczyć także innych aspektów, takich jak prawa obywatelskie, metody wyłaniania składu parlamentu czy republikańska forma państwa. Natomiast w Grecji premier Aleksis Tsipras zapowiedział wprowadzenie problemu zmian konstytucyjnych do publicznej debaty.

Weryfikacja hipotez szczegółowych pozwala w końcu na pozytywną weryfikację głównej hipotezy badawczej. Zgodnie z założeniami autorów brzmiała ona następująco: w warunkach demokracji przedstawicielskiej sytuacja gospodarcza państwa jest jednym z najistotniejszych czynników warunkujących stabilność i trwałość systemu politycznego. Im lepsza sytuacja gospodarcza państwa, tym większa stabilność funkcjonowania i możliwość przetrwania systemu politycznego. Natomiast w sytuacji kryzysu gospodarczego stabilność i trwałość systemu politycznego są poważnie zagrożone. Źródeł takiej zależności należy niewątpliwie szukać w naturze relacji obywatel — państwo ukształtowanych w ciągu ostatnich dziesięcioleci. W XX wieku żądania ekonomiczne obywateli względem państw europejskich (np. w zakresie pokrycia kosztów opieki medycznej, systemu opieki nad dziećmi i ich edukacji czy też zabezpieczenia emerytalnego) rozwinęły się na niespotykaną do tej pory skalę. To, co przez wiele stuleci pozostawało w sferze prywatnej, dzięki działaniom i decyzjom politycznym stało się zadaniem państwa. Oznacza to, że na organach władzy

publicznej spoczęła ogromna odpowiedzialność ekonomiczna, dobry stan gospodarki państwa umożliwia bowiem w systemie demokracji przedstawicielskiej realizowanie coraz dalej idących roszczeń artykułowanych przez poszczególne grupy interesu, które tworzą wyborcy. Pojawienie się kryzysu gospodarczego zdecydowanie utrudnia realizację wielu kosztownych i złożonych, lecz społecznie oczekiwanych zadań. Sytuację dodatkowo komplikuje fakt, że we współczesnych realiach związanych z globalizacją procesów gospodarczych niemożliwe wręcz staje się samodzielne i skuteczne zapobieganie sytuacjom kryzysowym i walka z nimi przez pojedyncze państwa. Zarówno pojawienie się takiej sytuacji, jak i późniejsze przeciwdziałanie jej skutkom jest z reguły procesem angażującym wiele podmiotów na arenie międzynarodowej, co jest szczególnie widoczne w przypadku państw Unii Europejskiej. To z kolei oznacza, że procesy te zachodzą nie wewnątrz, lecz w otoczeniu systemów politycznych pojedynczych państw. Natomiast w sytuacji, gdy tworzy się system silnych zależności pomiędzy politycznym centrum państwa (występującym w charakterze dłużnika) i innym państwem, grupą państw lub podmiotem działającym na arenie międzynarodowej (występującymi w charakterze wierzycieli), zdecydowanie słabnie więź i poziom zaufania pomiędzy politycznym centrum i obywatelami, którzy wybierają do jego organów swoich przedstawicieli. Ów brak zaufania skutkuje najczęściej w pierwszej kolejności zmianą preferencji wyborczych i alternacją władzy, lecz gdy sytuacji kryzysowej nie da się przezwyciężyć szybko ani też w sposób łagodny, unikając trudnych decyzji politycznych, proces dezintegracji i przekształcenia danego systemu politycznego wydaje się nieunikniony. Sytuacja kryzysowa sprzyja dekompozycji systemu partyjnego danego państwa. Z reguły jest ona wykorzystywana do tworzenia nowych ugrupowań, które budują własny kapitał polityczny na iluzji poradzenia sobie z trudną sytuacją i powrotu do realizacji społecznych oczekiwań. Ich przetrwanie na scenie politycznej państwa jest jednak możliwe jedynie wówczas, gdy rzeczywiście uda im się znaleźć receptę na przezwycięzenie kryzysu gospodarczego, co z reguły bywa bardzo trudne. Przejęcie sterów władzy centralnej przez inny podmiot nie oznacza bowiem automatycznego zniknięcia zewnętrznych zobowiązań państwa wobec podmiotów działających w jego otoczeniu. W badanych państwach przekonali się o tym zarówno liderzy Syriza w Grecji i Podemos oraz Ciudadanos w Hiszpanii, jak i przedstawiciele Ruchu Pięciu Gwiazd we Włoszech. Dlatego też trudno dziś udzielić odpowiedzi na pytanie, czy partie te na stałe wpiszą się w realia systemów partyjnych działających jako podsystemy systemów politycznych badanych państw. Pewne jest jednak to, że poziom społecznego zaufania do takich podmiotów, jak i skuteczność ich działania, są weryfikowane w dość często przeprowadzanych wyborach, co wynika z zakłócenia regularnych cykli wyborczych.

Kryzys gospodarczy powoduje także dążenie do przeprowadzenia zmian w zakresie funkcjonowania organów administracji publicznej. Podjęcie takich

działań przez władze centralne państwa doskonale pokazała analiza przypadków Grecji i Włoch. W sytuacji konieczności realizowania zadań wynikających ze społecznych oczekiwań, wiążącej się jednak z niewystarczającymi środkami na ich realizację, państwa zaczynają szukać możliwości ekonomicznej optymalizacji działań. Likwidacja pośrednich szczebli administracji publicznej lub zmniejszanie liczby jednostek podziału terytorialnego to działania zdecydowanie zmieniające funkcjonowanie całego systemu politycznego.

Innym zjawiskiem, które może wystąpić w sytuacji kryzysowej i ściśle wiąże się z problemem decentralizacji państwa, jest nasilenie się tendencji odśrodkowych w regionach charakteryzujących się szczególnymi odrębnościami. Wykorzystanie sytuacji kryzysowej przez regionalne elity polityczne do pogłębienia rozłamu socjopolitycznego na linii centrum — peryferie może prowadzić do poważnych zmian w zakresie działania całego systemu politycznego: od zmiany formy organizacji terytorialnej państwa po próbę przeprowadzenia procesu jego dezintegracji.

Pojawienie się poważnego w skutkach kryzysu gospodarczego sprzyja także wprowadzeniu do publicznej debaty problemu konieczności zmiany przepisów konstytucji, natomiast udane przeprowadzenie takiego planu oznacza radykalną zmianę w działaniu systemu politycznego państwa.

Bibliografia

- IWANIEK J.: *Prawnokonstytucyjne położenie regionów autonomicznych w Hiszpanii*. W: *Oblicza decentralizmu*. Red. J. IWANIEK. Katowice 1996.
- IWANIEK J.: *Wspólnota autonomiczna w ustroju polityczno-prawnym Hiszpanii*. W: *Państwo i prawo wobec współczesnych wyzwań. Współczesne ustroje państwowe i rozwój demokracji w Polsce*. Red. R.M. CZARNY, K. SPRYSZAK. Toruń 2012.
- IWANIEK J.: *Współczesne rozumienie autonomii terytorialnej*. W: *Spółczeństwo wobec problemów transformacji i integracji*. Red. J. LISZKA. Ustroń 2000.
- LORENCKA M.: *Włoskie państwo regionalne*. „Przegląd Sejmowy”, nr 4/2005, s. 53—83.
- MYŚLIWIEC M.: *Hiszpańska autonomia u progu XXI wieku*. „Athenaeum. Polskie Studia Polityczne”, nr 32/2011.
- MYŚLIWIEC M.: *Zmierzch „państwa regionalnego” w Europie? Analiza przypadku Królestwa Hiszpanii*. W: *Państwo w procesach przemian. Teoria i praktyka*. Red. A. LISOWSKA, A.W. JABŁOŃSKI. Toruń 2009.
- SKRZYPCZAK T.: *Państwo regionalne — problemy autonomii terytorialnej we Włoszech i Hiszpanii*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 221/1984.
- SROKA A.: *Hiszpańska droga do federalizmu*. Wrocław 2008.